Przystanek historia

https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/harcerstwo/129405,Wolny-harcerz-Adam-Ciolkosz-19011978.html

Jeden z pochodów socjalistów odbywających się w Tarnowie w okresie międzywojennym (Depozyt rodziny Ciołkoszów, zasób IPN)

ARTYKUŁ

Wolny harcerz. Adam Ciołkosz (1901–1978)

OKRES HISTORYCZNY

(1922-1939) II Rzeczpospolita

Autor: DAWID KILJAŃSKI 20.10.2026

W pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości polskie harcerstwo stało się areną sporu o to, jak powinno wyglądać wychowanie młodego pokolenia. Historia Wolnego Harcerstwa Adama Ciołkosza to obraz eksperymentu wychowawczego, który wywołał spór wewnątrz polskiego skautingu w dwudziestoleciu międzywojennym i rzucił wyzwanie dotychczasowym

schematom.

Gdy w 1911 roku dziesięcioletni Adam Ciołkosz leżał w łóżku chory na zapalenie płuc, ojciec przyniósł mu teczkę z pierwszymi numerami lwowskiego „Skauta”. Jak sam po latach wspominał, odnalazł w harcerstwie niezwykłe połączenie tradycji niepodległościowych, rycerskiego kodeksu honorowego i fascynacji indianizmem. Trzynaście lat później stanął na czele ruchu Wolnych Harcerzy, mającego zreformować polski skauting. Koniec jego inicjatywy stał się jednym z pierwszych poważnych wyzwań politycznych, jakich doświadczył przyszły polityk PPS.

Historia ta pokazała, jak w odrodzonym po 123 latach zaborów państwie ścierały się różne wizje wychowania młodego pokolenia i jak nawet ruch harcerski, z pozoru odległy od bieżącej polityki, stał się polem ostrego sporu ideologicznego.

Początki w Tarnowie i Zakopanem

W 1911 roku Tarnów należał do najprężniej rozwijających się ośrodków skautingu w Galicji: liczył już sześć drużyn i ponad dwustu członków. Rozwój ten był w dużej mierze zasługą wizyty Andrzeja Małkowskiego, twórcy polskiego skautingu, który 5 listopada 1911 roku wygłosił w siedzibie miejscowego „Sokoła” odczyt o ideach skautowych. Ciołkosz, syn rodziców zaangażowanych społecznie i niepodległościowo, włączył się aktywnie w skautową działalność, co szybko zwróciło uwagę starszych kolegów i wzbudziło ich szacunek.

> Ciołkosz, syn rodziców zaangażowanych społecznie i niepodległościowo, włączył się aktywnie w skautową działalność, co szybko zwróciło uwagę starszych kolegów i wzbudziło ich szacunek.

Gdy rodzina na krótko przeniosła się do Zakopanego, Ciołkosz – wówczas jeszcze nastolatek – zorganizował tam I Zakopiańską Drużynę Skautów im. ks. Józefa Poniatowskiego, na której czele *de facto*, mimo bardzo młodego wieku, stanął osobiście. Do drużyny należał m.in. Adam Żeromski, syn słynnego pisarza Stefana Żeromskiego. Ciołkosz organizował wówczas otwarte wieczorki, w trakcie których wraz z kolegami

prezentował mieszkańcom idee skautowe, a także współorganizował udział skautów w obchodach Święta Konstytucji 3 Maja; zebrane przy tej okazji środki przeznaczono na cele dobroczynne i sprzęt obozowy.

Latem 1913 roku w Zakopanem osiadł Andrzej Małkowski wraz z narzeczoną Olgą Drahonowską. Ciołkosz zorganizował udział grupy miejscowych skautów w ich ślubie – był to pierwszy w historii polskiego skautingu przypadek, gdy nowożeńcy wystąpili w mundurach harcerskich. Po ślubie Małkowscy zaangażowali się w prowadzenie kursów, obozów i szkoleń, przygotowując młodzież do przyszłej walki o niepodległość. Ciołkosz krótkotrwale, latem 1913 roku, pełnił nawet funkcję przybocznego Małkowskiego. Później spotykał się on z Małkowskim jeszcze przy kilku okazjach.

Osobista znajomość z Małkowskim było dla nastoletniego Ciołkosza doświadczeniem formacyjnym, które jednak budziło ambiwalentne uczucia po latach. Małkowski przedstawił mu krótko przed wybuchem I wojny światowej swoje plany dotyczące zbrojnego wystąpienia na Podhalu w którym brać udział mieli młodzi skauci. Koncepcje te Ciołkosz po latach określił jako karkołomne i szaleńcze.

> We wrześniu 1918 roku zorganizował starszych harcerzy w Pogotowie Narodowe. Po zakończeniu wojny harcerze pod jego kierunkiem uczestniczyli w rozbrajaniu żołnierzy austriackich w Tarnowie. W listopadzie 1918 roku reprezentował harcerstwo tarnowskie na zjeździe założycielskim Związku Harcerstwa Polskiego w Lublinie, gdzie wszedł w skład Naczelnej Rady Harcerskiej.

Po wybuchu wojny rodzina Ciołkoszów kilkukrotnie zmieniała miejsce pobytu, by ostatecznie zamieszkać w Wiedniu. Tam, w maju 1915 roku, czternastoletni Ciołkosz wraz z młodszym bratem Zbysławem współtworzył drużynę skautową, działającą wśród polskich uchodźców. Wiedeńscy skauci zajmowali się pomocą sanitarną, prowadzeniem bibliotek, wspieraniem szpitali i placówek opieki społecznej, a także organizacją obchodów rocznic historycznych, które niejednokrotnie przybierały charakter manifestacji patriotycznych.

Po powrocie do Tarnowa pod koniec 1915 roku, Ciołkosz wstąpił do nowej drużyny i już w styczniu następnego roku, w wieku piętnastu lat, został jej drużynowym. W 1917 roku objął funkcję komendanta Harcerskiej Komendy Dzielnicowej w Tarnowie, przyczynił się do powstania jednej z większych bibliotek harcerskich w

Galicji oraz pierwszego muzeum harcerstwa. We wrześniu 1918 roku zorganizował starszych harcerzy w Pogotowie Narodowe. Po zakończeniu wojny harcerze pod jego kierunkiem uczestniczyli w rozbrajaniu żołnierzy austriackich w Tarnowie. W listopadzie 1918 roku reprezentował harcerstwo tarnowskie na zjeździe założycielskim Związku Harcerstwa Polskiego w Lublinie, gdzie wszedł w skład Naczelnej Rady Harcerskiej. Wszystko to wydarzyło się w życiu młodego instruktora jeszcze przed ukończeniem osiemnastego roku życia.

Adam Ciołkosz (fot. NAC)

Lata wojny i narodziny Wolnego Harcerstwa

Okres od 1918 do 1921 roku Ciołkosz spędził w znacznej mierze w wojsku – najpierw jako żołnierz kilku jednostek harcerskich, później jako uczestnik III powstania śląskiego. Po latach wspominał, że szczególnie trudne były dla niego doświadczenia wojny polsko-ukraińskiej, którą uważał za konflikt tragiczny i bratobójczy. Blisko trzy lata bezpośredniego udziału w działaniach zbrojnych, w młodym wieku, miały istotny wpływ na jego późniejsze poglądy dotyczące wychowania patriotycznego.

Ważnym epizodem tego okresu był pobyt Ciołkosza latem 1920 roku w Działdowie, gdzie – z inicjatywy wojska, w porozumieniu z władzami ZHP – objął kierownictwo harcerskiego zaplecza akcji plebiscytowej na Warmii i Mazurach. Przez sześć tygodni zorganizowana przez niego grupa instruktorów utworzyła zastępy liczące 250 chłopców, prowadziła działalność kurierską i informacyjną. Krótko przed głosowaniem Ciołkosz został aresztowany przez niemieckie służby podczas próby przekroczenia granicy; w areszcie dowiedział się o

wyniku przegranego przez Polaków referendum.

> Ciołkosz domagał się odejścia od elementów wychowania wojskowego, proponując w zamian większy nacisk na kontakt z przyrodą oraz inspirację ideami Ernesta Thompsona Setona.

Gdy Ciołkosz, wciąż odbywający służbę wojskową, zapoznał się zaocznie z ustaleniami Walnego Zjazdu ZHP z przełomu 1920 i 1921 roku, opublikował na łamach czasopisma „Naprzód" krytyczny komentarz. Zarzucił w nim organizacji upartyjnienie oraz koncentrację na stosunkowo wąskiej grupie zamożnej młodzieży gimnazjalnej, postulując objęcie działaniami harcerstwa także dzieci uboższych ze środowisk robotniczych, które powinny należeć do tych samych drużyn obok synów bogatych, inteligenckich rodzin – ponad różnicami społecznymi, ekonomicznymi czy wyznaniowymi. Skrytykował także, jego zdaniem, narastającą w Związku „burżuazyjną" atmosferę.

W marcu 1921 roku został odwołany ze składu Głównej Kwatery Męskiej, mimo że w jego obronie stanął komendant Chorągwi Krakowskiej, phm. Tadeusz Biernakiewicz. Miesiąc później, 14 kwietnia, Ciołkosz dobrowolnie odszedł z ZHP.

Między marcem a październikiem 1921 roku opublikował trzy broszury programowe, wchodzące w skład serii *Listy do starszych harcerzy*, współtworzonej także przez instruktorów Tadeusza Biernakiewicza i Alojzego Pawełka. W tekstach tych Ciołkosz przedstawił koncepcję, którą nazwał Wolnym Harcerstwem. Opierało się ono na trzech głównych założeniach.

Pierwszym była decentralizacja. Ciołkosz krytykował biurokratyzację ruchu, system meldunków i kart urlopowych, określając te elementy jako przejęte bezpośrednio z wojskowości. Wolny harcerz, w jego ujęciu, nie podlegał żadnej hierarchii organizacyjnej, a jedyną formą odpowiedzialności miała być odpowiedzialność wobec samego siebie. Ruch nie miał stanowić konkurencji dla ZHP, lecz jego uzupełnienie.

> Jankowski ocenił, że propozycje Ciołkosza nie trafiały do młodzieży robotniczej i uzyskał

> poparcie znacznej części uczestników zjazdu dla przekształcenia Zjednoczenia Wolnego Harcerstwa w nową organizację – Związek Pionierów, o wyraźnie bardziej upolitycznionym charakterze. Ciołkosz zadeklarował, że do takiej organizacji nie przystąpi.

Drugim postulatem było otwarcie harcerstwa na młodzież robotniczą. Ciołkosz oceniał, że ruch skupiał się dotąd głównie na młodzieży inteligenckiej. Postulował objęcie działaniami harcerstwa także dzieci rzemieślników i robotników.

Trzecim postulatem był sprzeciw wobec militaryzacji ruchu. Ciołkosz domagał się odejścia od elementów wychowania wojskowego, proponując w zamian większy nacisk na kontakt z przyrodą oraz inspirację ideami Ernesta Thompsona Setona. Jako symbol ruchu Ciołkosz zaproponował trzy zachodzące na siebie koła, w punkcie styku których umieścił płomień – symbol jedności Prawdy, Piękna i Dobra.

Adam Ciołkosz (Wikipedia/Michał Śliwa, „Polska myśl socjalistyczna (1918-1948)”, repro: Polskie Radio)

Rozwój ruchu i konflikt z władzami ZHP

W listopadzie 1921 roku Ciołkosz uruchomił czasopismo „Płomienie”, które przez kolejne lata stanowiło główne medium ruchu wolnoharcerskiego. Władze ZHP podjęły wobec Wolnego Harcerstwa szereg działań – próbowano ograniczyć dostęp do jego wydawnictw podczas Zjazdu Walnego we Lwowie, a Główna Kwatera Męska zakazała kolportażu „Płomieni” w swoich strukturach. Naczelna Rada Harcerska zleciła przygotowanie broszury krytykującej ruch, zawierającej również uwagi odnoszące się bezpośrednio do Ciołkosza. Wiceprzewodniczący ZHP Tadeusz Strumiłło zarzucał mu niezdolność pogodzenia karności organizacyjnej z indywidualizmem, co doprowadziło do wymiany korespondencji między obiema stronami na łamach czasopism „Płomienie” i „Harcmistrz”.

> Na drugim Zjeździe Wolnych Harcerzy, który odbył się latem 1923 roku w Krakowie, Ciołkosz zaproponował zerwanie z ZHP i utworzenie odrębnej, niewielkiej organizacji kadrowej o socjalistycznym profilu, wbrew wcześniejszym postulatom dotyczącym braku formalizacji ruchu.

W czerwcu 1922 roku Ciołkosz zwołał pierwszy ogólnopolski Zjazd Wolnych Harcerzy w świętokrzyskich Mąchocicach. Wzięło w nim udział niemal osiemdziesiąt osób, w tym przedstawiciele żydowskich i niemieckich środowisk skautowych. Obecni byli również naczelnik harcerzy, hm. Henryk Glass, oraz hm. Tadeusz Strumiłło, którzy ocenili działalność Ciołkosza jako szkodliwą dla młodzieży i państwa. Po zjeździe grupa działaczy przyjęła Konstytucję Spólnoty Wolnego Harcerstwa, choć już wówczas widoczny był podział wewnątrz ruchu – część instruktorów, kierowana przez Leona Jankowskiego, opowiadała się za nadaniem organizacji charakteru jawnie politycznego, na co Ciołkosz się nie zgadzał.

Reperkusje zjazdu, związane z narastającymi napięciami wewnątrz ruchu, jak również osobiste wątpliwości Ciołkosza co do sprawy Wolnego Harcerstwa, dały się odczuć już w lipcu 1922 roku, gdy pod wpływem listu od Strumiłły lider ruchu zdecydował się czasowo odsunąć od aktywnej działalności oraz wydawania „Płomieni”. Impulsem do powrotu akcji wolnoharcerskiej i wznowienia publikacji pisma stała się śmierć prezydenta Gabriela Narutowicza w zamachu 16 grudnia 1922 roku, która mocno wstrząsnęła Ciołkoszem i jego kompanami.

Schyłek Wolnego Harcerstwa

Na drugim Zjeździe Wolnych Harcerzy, który odbył się latem 1923 roku w Krakowie, Ciołkosz zaproponował zerwanie z ZHP i utworzenie odrębnej, niewielkiej organizacji kadrowej o socjalistycznym profilu, wbrew wcześniejszym postulatom dotyczącym braku formalizacji ruchu. Jankowski, coraz silniej powiązany z komunistami, postulował daleko idące rozwiązania, w tym odejście od pacyfizmu na rzecz postawy „rewolucyjno-bojowej". Ostatecznie powstało Zjednoczenie Wolnego Harcerstwa (ZWH) o strukturze federacyjnej, a Ciołkosz objął funkcję szefa jego Rady Głównej oraz pozostał redaktorem naczelnym „Płomieni", potwierdzając formalnie swoje przywództwo pośród wolnych harcerzy.

Ciołkosz jeździł po kraju z odczytami dotyczącymi Wolnego Harcerstwa, zaś w kolejnych miesiącach ZWH spotykało się z narastającą krytyką – Naczelnictwo ZHP zakazało swoim członkom wstępowania do organizacji, co zahamowało rozwój ruchu, a część prasy prawicowej łączyła ruch ze środowiskami komunistycznymi. Mimo tych trudności latem 1924 roku Zjednoczenie uzyskało formalną rejestrację jako stowarzyszenie u władz wojewódzkich w Krakowie.

> Ciołkosz chciał uwolnić harcerstwo ze skostnienia formalizmu i koszarowości, które uważał za bezrefleksyjne kalki z systemu wojskowego, zwracając go ku wolności jednostki, indianizmowi, puszczaństwu oraz aktywnej walce z wykluczeniem społecznym młodzieży proletariackiej.

Rozstrzygnięcie nastąpiło na trzecim zjeździe ruchu w dniach 1-3 sierpnia 1924 roku w podwarszawskim Helenówku. Jankowski ocenił, że propozycje Ciołkosza nie trafiały do młodzieży robotniczej i uzyskał poparcie znacznej części uczestników zjazdu dla przekształcenia Zjednoczenia Wolnego Harcerstwa w nową organizację – Związek Pionierów, o wyraźnie bardziej upolitycznionym charakterze. Ciołkosz zadeklarował, że do takiej organizacji nie przystąpi. Odbyła się wtedy wówczas także zaplanowana przez środowiska komunistyczne manifestacja pacyfistyczno-antymilitarystyczna związana z dziesiątą rocznicą wybuchu wojny światowej, której przeprowadzeniu sprzeciwiał się Ciołkosz, gdyż nie wyraziły na nią już wcześniej zgody władze i zapowiadało to potencjalne problemy. Nacisk radykalnych członków stowarzyszenia doprowadził do jej zorganizowania. Policja siłowo rozbiła zgromadzenie, zatrzymując 45 osób, w tym Ciołkosza. Po opuszczeniu aresztu skontaktował się z władzami Polskiej Partii Socjalistycznej, zabiegając o zwolnienie pozostałych

zatrzymanych.

W sierpniu 1924 roku Ciołkosz opublikował na łamach „Naprzodu” artykuł broniący legalności działania ZWH wobec zarzutów o powiązania z komunizmem. Był to jeden z ostatnich aktów jego działalności wolnoharcerskiej – do czynnej pracy w ruchu skautowym już nie powrócił, poświęcając się działalności w Polskiej Partii Socjalistycznej.

Jeden z pochodów socjalistów odbywających się w Tarnowie w okresie międzywojennym (Depozyt rodziny Ciołkoszów, zasób IPN)

Podsumowanie

Projekt Wolnego Harcerstwa znalazł się w sytuacji trudnej do rozwiązania. Z jednej strony spotykał się z oporem konserwatywnych władz ZHP, dla których proponowany przez Ciołkosza pluralizm światopoglądowy i pacyfistyczna reinterpretacja patriotyzmu były trudne do zaakceptowania. Z drugiej strony ruch został częściowo przejęty przez działaczy o poglądach komunistycznych, dla których propozycje Ciołkosza wydawały się niewystarczająco radykalne. W efekcie inicjatywa, która miała być alternatywą wobec sztywnych struktur ZHP, uległa rozpadowi pod wpływem sporów wewnętrznych oraz zewnętrznej presji politycznej.

> Stał się jednym z czołowych przedstawicieli lewicy niepodległościowej, opozycjonistą wobec sanacji, a po skazaniu w procesie brzeskim spędził niemal dwa lata w więzieniu.

Ciołkosz chciał uwolnić harcerstwo ze skostnienia formalizmu i koszarowości, które uważał za bezrefleksyjne kalki z systemu wojskowego, zwracając go ku wolności jednostki, indianizmowi, puszczaństwu oraz aktywnej walce z wykluczeniem społecznym młodzieży proletariackiej. Pragnął przenieść punkt ciężkości z formowania posłusznego żołnierza na kształtowanie wrażliwego społecznie, krytycznie myślącego obywatela. Jego próby zakończyły się jednak niepowodzeniem.

Trzynaście lat spędzonych w harcerstwie – od dziesięcioletniego chłopca z Tarnowa po dwudziestotrzyletniego lidera Wolnego Harcerstwa, role drużynowego, komendanta, redaktora „Płomieni" i organizatora kolejnych zjazdów – dało mu pierwsze doświadczenie w działalności społeczno-politycznej. Czas jego harcerskiej aktywności pozostał nie bez znaczenia dla jego dalszej biografii, bowiem zdobył wówczas umiejętności, z których korzystał już do końca życia. Również ukształtowane wówczas poglądy można było odnaleźć w jego późniejszej działalności w PPS. Stał się jednym z czołowych przedstawicieli lewicy niepodległościowej, opozycjonistą wobec sanacji, a po skazaniu w procesie brzeskim spędził niemal dwa lata w więzieniu. Podczas II wojny światowej i po jej zakończeniu pozostał aktywnym publicystą i działaczem polskiej emigracji w Londynie, gdzie zmarł w 1978 roku.

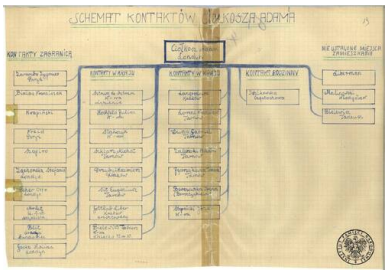

Schemat kontaktów Adama Ciołkosza pochodzący z akt sprawy operacyjnego rozpracowania krypt. „Cały" dot. m.in. Adama Ciołkosza (z zasobu IPN)

Historia działalności harcerskiej Adama Ciołkosza i Wolnego Harcerstwa stanowiła przykład sporu o model wychowania młodzieży w odrodzonej Polsce – sporu, w którym alternatywna propozycja Ciołkosza, sytuująca się między tradycyjnym harcerstwem a rewolucyjnym radykalizmem, ostatecznie nie znalazła dla siebie trwałego miejsca, choć niewątpliwie pozostawiła ważny ślad w historii harcerstwa.

COFNIJ SIĘ